

Tamás András¹

A közigazgatási bíróság megszűnése

Alapvető elképzelések

Az antik Rómában volt közigazgatás, jog és bíróság. Nem volt alkotmány, közigazgatási jog és közigazgatási bíróság. Ez a kissé messziről kezdődő alapvetés kétségtelennek látszik arról, ami volt, és némiképp kétséges az, ami nem volt – holott épp fordítva szokott ez lenni. A város alapításától a birodalom megszűntéig bő 1000 évük volt a rómaiaknak *alkotmányozásra*, de alaptörvényüket eddig még senki sem találta meg, igaz, hogy az egykori forrásokban utalás sincs létezésére. Az államot magyarázó elképzelések Európában a 16–17. századtól használják az alaptörvény és az alkotmány (*lex fundamentalis, constitution*) kifejezést a jogrend vagy jogrendszer alapvető szabályainak törvénybe foglaltságaként. Kifejezetten alkotmánytörvénynek alkotott jogszabály az USA szövetségi alkotmánya (1787) és a Függetlenségi nyilatkozat (1789), ezek ma is hatályosak, továbbá az első francia alkotmány (1789–1791)² – amely már nagyon régen volt hatályos – és a Deklaráció (1790). E két alkotmányban is érvényesül az *államhatalmi ágak megosztása*, amelynek tárgyalása előtt, sorrendben haladva azt indokolt jelezni, hogy – ahhoz képest – a *közigazgatási jog* megítélése viszonylag egyszerű és egységes is. A közjognak ez a sajátos szabályrendszere a 18. századtól önállósult; szabályai és intézményei azóta is monoton növekedést mutatnak. A *közigazgatási bíróság* vagy bíráskodás pedig ennél korábbi fogalmilag nem lehet, ha az közigazgatási jogszabályok alapján való juriszdikciót, azaz ítélezést jelent.

Magyarországon a 19. században általános vagy többségi vélemény volt az, hogy a közigazgatási bíráskodás az *államhatalmi ágak* megosztásának okszerű következménye. A hatalommegosztás alkotmányos alapelv – Montesquieu (1689–1755)

¹ Professor emeritus, Nemzeti Köszolgálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar Kormányzástani és Közpolitikai Tanszék. Kapcsolat: tamas.andras@uni-nke.hu.

² Az első francia kartális vagy írott alkotmány Európában a második. Az első a lengyel alkotmány volt, 1791-ben négy hónappal előzte meg a franciát, bár a lengyeleknek nem hozott szerencsét, csak orosz–porosz támadást, Lengyelország felosztását, függetlenségének vagy 120 évre elvesztését, ráadásul ez az alkotmány is csak igen rövid ideig volt hatályos.

elképzelése nyomán –,³ a közigazgatási bíróság viszont nem az, mert arról nem szólt, miként a közigazgatási jogról sem. Publius írta 1788. január 30-án New York állam népének a következőket: „A bölcs tekintély, akit ebben a témában mindig idéznek és tanulmányoznak, nem más, mint a hírneves Montesquieu. Ha nem is ő a politikai tudomány e felbecsülhetetlen értékű alaptételének szerzője, annyi érdeme kétségtelenül van, hogy ő tárta fel és ő ajánlotta a legeredményesebben az emberiség figyelmébe.” Lényege, hogy ha minden hatalom – a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalom – egyazon kézben összpontosul, akár egyetlen személy, akár kevesek, akár sokak kezében, akkor azt joggal tekinthetjük a zsarnokság ismervének.⁴

Lehetne mindez *communis opinio Doctorum*, kiegészítve azzal, hogy flagráns ellentéte, a hatalommegosztás elvetése vagy kritikája is eléggé régi. Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) elképzelései szerint az általános akarat (*volonté générale*) egység, nem osztható. A társadalom főhatalma, vagyis a népszuverenitás szintén egységesség; átruházhatatlan, ezért tulajdonképpen nem is képviselhető. Ettől függetlenül, bizonyos értelemben lehetséges kétféle (törvényhozó és végrehajtó) hatalomról beszélni. Kifejtése a *Társadalmi szerződésben*,⁵ 1762-ből. Mindenesetre sem Montesquieu, sem Rousseau nem élt már akkor, amikor a felbecsülhetetlen értékű alaptételeik alkotmányba kerültek, részben egymás után, részben egyszerre. A három államhatalmi ág megkülönböztetése az USA szövetségi alkotmányában és az első francia alkotmányban is megtalálható, amelyet majd elég sok francia alkotmány követ, többnyire megosztott államhatalmakkal. Rousseau elve, a népszuverenitás az első francia alkotmányban is megtalálható; a szuverenitás a nemzetet illeti, ebből ered minden hatalom, tehát majdnem népszuverenitás, bár a nép és a nemzet akkor sem ugyanazt jelentette. A második francia alkotmány inkább Rousseau eszméi szerinti; ez nem a korlátozott vagy alkotmányos monarchia alaptörvénye volt, amelyet a király szentesít. A királyt időközben lefejezték, újabbat nem koronáztak; a jakobinus diktatúrában a királyi szankció aktualitását veszítette, miként a jakobinusok is, Napóleon császárságával. 1789 és 1814 között a franciák szinte mindent kipróbáltak államukkal és alkotmányaikkal. Ennek ellenére – vagy épp ezért –

³ Montesquieu: *De l'Esprit des lois*. Genève, Barrillot et Fils, 1748. I–II. Bölcs előrelátásból külföldön, Genfben jelent meg. Így is *défense*-re szorult.

⁴ Alexander Hamilton – James Madison – John Jay: *A föderalista*. Budapest, Európa, 1998. 356. Publius volt az írói álneve Madisonnak. Az idézetben szereplő politikai tudomány államtudományt jelent. Akkor és a 19. században az amerikaiak számára az állam- és jogtudományok alapvetően európai tudományt jelentettek. A 20. században ez közismerten megváltozott.

⁵ Jean-Jacques Rousseau: *Du contrat social ou, principes du droit politique*. Amsterdam, Marc-Michel Rey, 1762. Megjelenése után két évvel megállapította, hogy az emberi szabadság nem érvényesül Genfben: Jean-Jacques Rousseau: *Lettres écrites de la montagne*. Lausanne, l'Age d'Homme, [1763–1764] 2018; ezzel az írásművével biztosította magának azt, hogy ne küldhessen leveleket többé a svájci hegyekből, ahová ezután már nem is mert visszatérni.

a szakírók inkább Montesquieu-re hivatkoznak, mint különböző alkotmánytörvényekre, filozófiai, azaz nem gyakorlati szinten, szinte napjainkig.⁶

Elméletileg fölöttébb tanulságos Georg Wilhelm Friedrich Hegel álláspontja, amely a politikai állam szubsztanciális különbségeiként törvényhozó kormányzati és fejedelmi hatalmat különböztet meg egymástól,⁷ az általános, a különös és az egy léteként, mert ezek felelnek meg észszerű fejlődésükben az eszmének. Magyarországon a 19. században Hegelről hallottak, Montesquieu-t ismerik, elismerik, esetleg vitatják.

Például báró Eötvös József szerint⁸ Montesquieu elmélete hamis, az államhatalmak megosztása inkább csak a felosztása az államnak. Concha Győző 40 évvel később, a magyar közigazgatási bíróság létesítése előtti évben azt emeli ki Eötvös művéből,⁹ hogy szerinte az egyéni szabadság biztosítása érdekében is az államhatalmak egységét kell fenntartani, mert azok elválasztása az állam fennállását veszélyeztetné.¹⁰

Jelezni kell, hogy Eötvös ezzel nem csatlakozik Rousseau-hoz; elveti a társadalmi szerződés eszméjét, az általános egyenlőséget, az általános akaratot; az állam ugyanis, ha eleve mindenhatóságra törekszik, abból zsarnokság, kommunizmus lesz. Eötvös Józsefnek ezt a művét az utóbbi 70 év szakirodalma ritkán említi, holott a maga idején sokra tartották. Egyfelől igaz, hogy mondjuk egy másik művéről is feltehetően elegendő ma annyit tudni az érettségien, hogy *A falu jegyzője* nem közigazgatás-tudományi kézikönyv. Másfelől a 19. század uralkodó eszméit elejétől a végéig legfeljebb Koi Gyula olvassa el.¹¹

Elképzelhető, hogy az állami működés gyakorlati megfigyelésével, majd annak elvi általánosításával fő államfunkciók különíthetők el egymástól, amelyek

⁶ Találóan említi Takács Péter, hogy a hatalommegosztást Montesquieu hozzávetőlegesen 1000 oldalas könyvének mintegy 10 oldala tartalmazza, mégis, mintha csak ebből állna az egész sokak ismeretében. Vö. Takács Péter: *Államtan. Fejezetek az állam általános elmélete köréből*. Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem Közigazgatástudományi Kar, 2010. 221.

⁷ Hegel értelmezése először 1821-ben jelent meg. Montesquieu-t említi, de nem kritizálja (mint például Haller urat), hanem egy másik értelmezést mutat be. Georg Wilhelm Friedrich Hegel: *A jogfilozófia alapvonalai*. Budapest, Akadémiai, 1983. 292–343.

⁸ Eötvös József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra*. Bécs–Pest, Révai, 1851–1854. I–II.

⁹ Concha Győző: *Politika I. Alkotmánytan*. (Koi Gyula bevezető tanulmányával.) Budapest, Dialóg Campus, [1895] 2019. 272–302.

¹⁰ Uo. 301–302.

¹¹ Eötvös művét előtte már áttekintette (lehet, hogy végigolvasta?): Szabó Imre: *A burzsoá állam- és jogbölcsélet Magyarországon*. Budapest, Akadémiai, 1955. 279–292. E szerint a mű konzervatív, reakciós; szerzője burzsoá követelmények nemesi képviselője, akit már régen elfeledtek volna, ha nem írt volna róla könyvet egy másik konzervatív és reakciós: Concha Győző. Ezzel hosszú időre ki is vonta őket a jogi oktatásból.

száma nem azonos az államhatalmak bűvös triászával; jogászai módszerrel ezek nem hatalomként, hanem jogilag meghatározott fő hatáskörként számítanak. A német *jogállam* egyszerre törvényhozói, kormányzati, közigazgatási és bírói fő funkciókat vagy hatásköröket különböztet meg egymástól a 19. század első negyedétől, s ugyanezen század végéig pontosítva elméletét,¹² korántsem kimonodottan Montesquieu kritikájaként, korrekciójaként vagy továbbfejlesztéseként, ám az erre irányuló eshetőleges szándék *ab ovo* nem zárható ki.

A hazai jogi gondolkodás ismerte a jogállam koncepciót – annak egyes változatait is –, azt viszont nehéz eldönteni, hogy ehhez vagy az államhatalmak montesquieu-i elválasztásához kötődött-e inkább. Ezúttal elvi alapként csak azt kellene figyelembe venni, hogy a bírói hatalomnak, illetve hatáskörnek milyen kapcsolata lehet a többivel, mert a francia és a német változat eleve nem azonos, sem elvileg, sem gyakorlatilag; alkatrészei bizonyára nem tetszőlegesen cserélgethetők, végül mindez tovább nemesítve a joguralom (*rule of law*) eszméjével – alapvető elképzelések szintjén találhatók effélék is nálunk –, az eredmény nem *ab ovo* a legjobb, hanem esetleg *ovum putre* is lehet.

Előzmények

Jogtörténészek nem szeretik leírni, ám a mindenkor hatályos jog szövegéből mégis nyilvánvaló, hogy létezik két olyan bíróság, illetve bíraskodás, amely a régi magyar jogból teljesen hiányzik, idegen attól: az alkotmánybíraskodás és a közigazgatási bíraskodás. A régi magyar jog (Deák Ferencnek vagy Grosschmid Béninek még imponált) a rendi állam jogrendszere, bár túlságosan régóta és sokáig osztrák királyokkal súlyosbítva. A reformkorban bizonyára idő előtti lett volna közigazgatási bíróságot létesíteni, 1848–49-ben épp elegendő másféle feladat adódott, az ezt követő neoabszolutizmusban ez gyakorlatilag abszurdum lett volna, ezért a kiegyezés után kezdődött a bírósági reform.¹³

A bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869. évi IV. törvénycikk rendelkezett a bíraskodás és a közigazgatás elválasztásáról; ezek nem avatkozhatnak egymás

¹² A jogállami elképzelés kifejlődése a 19. században befejeződött; a 20. században változatai egyre kevésbé egységesek, amit tulajdonságjelzőkkel való ellátása is mutat (például szociális, liberális, demokratikus jogállam). Hans J. Wolff: *Verwaltungsrecht*. 2. kiadás. München–Berlin, Beck, 1958. I. 39–45.

¹³ Vö. pl. Stipta István: *A magyar bírósági rendszer története*. Debrecen, Multiplex Media – Debrecen University Press, 1997; Máthé Gábor: *A magyar burzsoá igazságszolgáltatási szervezet kialakulása 1867–1875*. Budapest, Akadémiai, 1982; Rácz Lajos: Bíróságok a polgári államokban. In Rácz Lajos (szerk.): *Kormányzás és kodifikáció. Tanulmányok az Újkori Európa jogfejlődéséről*. Budapest, Új Ember, 2006. 313–376.

hatáskörébe. Ebből a legkevésbé sem következhet az, hogy egyik felülvizsgálhatja és megváltoztathatja a másik döntéseit. Mégis létezett átmenetileg ilyesmi: jövedéki pénzügyekben – közadók kivetése, kifizetése, behajtása stb. (eredetileg inkább az adótartozások eredményes behajtása, mint az adózók jogvédelme érdekében) – az 1868. évi XXI. törvénycikk alapján a pénzügyi törvényszékeken; ezek feladatköre, hatásköre néhányszor változott a pénzügyi közigazgatásról szóló 1883. évi XLIII. törvénycikk kibocsátásáig. Ez a törvény megfelelően módosította az 1869. évi IV. törvénycikknek a bírászkodás és a közigazgatás elválasztásáról rendelkező szövegét, ezek elválasztattak ezután is egymástól, de ennek nem az az értelme, hogy egymás hatáskörét nem érintik. A pénzügyi közigazgatási bíróság a legfelső fellebbezési hatóság volt, írásbeli eljárásban működött, önállóan 1897-ig.

A Magyar Királyi Közigazgatási Bíróságot – amely nélkül 1000 évig megvolt az ország – a millennium évében az 1896. évi XXVI. törvénycikk létesítette, ténylegesen 1897-től működött. Magában foglalta a korábbi pénzügyi közigazgatási bíróságot is, ennek megfelelően két osztályból – általános közigazgatási és pénzügyi osztályból – állt. Ügyeinek többsége pénzügyi volt, 2,5:1 arányban. Az általános közigazgatási ügyeket taxációval határozták meg, vagyis csak meghatározott ügytípusokban bírálta el közigazgatási hatóságok döntése elleni jogorvoslati kérelmeket, amelyek elnevezése panasz volt. *Magánpanasz*nak nevezték bármely érdekelt (természetes személy, jogi személy vagy magánérdekelteként hatóság) beadványát olyan sérelem miatt, amely a panaszolt közigazgatási hatóság intézkedése vagy határozata következtében keletkezett. *Hatósági panasz*t meghatározott hatóságok (például főispán, főpolgármester, pénzügyigazgató) terjeszthettek elő meghatározott közigazgatási hatóságok intézkedése vagy határozata ellen, ha az hatáskört vagy állami (kincstári) közérdeket sértett.

1907-től kormány-, illetve miniszteri rendelet, továbbá bármely községi önkormányzat *rendelete* a közigazgatási bíróságon megtámadható (garanciális panasz), ha az törvénybe, illetőleg törvényesen kiadott jogszabályba ütközik, és az törvényhatóságnak (megye, egyes városok mint középfokú közigazgatási szervek) hatáskörét sérti, vagy valamilyen jogot törvényellenesen gyakorol (1907. évi LX. tc. 1. §). A bíróság *a rendeletet megsemmisítheti* (16. §).

A közigazgatási bíróság hatáskörébe tartozó ügyekben nem lehetett az általános hatáskörű (azaz polgári) bírósághoz fordulni, s abban a vitás kérdésben a miniszter sem intézkedhetett a felügyeleti joga alapján. A bíróság *eljárása* írásbeli és nyilvános. Szóbeli tárgyalást a felek kérelmére, vagy akkor tart, ha azt szükségesnek találja. A tényállás tisztázása érdekében a bíróság hivatalból intézkedik, a felek indítványa nem köti.

A bíróság egyfokú, legfelső szintű, kizárólagos, országos hatáskörrel és illetékességgel működött. Elnöke a Kúria elnökével azonos rangú volt (1896. évi XXVI. tc. 2. §). A bírák – fele magasabb bírói tisztség betöltésére alkalmas bíró, fele

magasabb hivatali állásban is gyakorlatot szerzett közigazgatási szakember – öttagú tanácsban ítélkeztek. A bíróság hatásköre többször változott, bővült fennállása idején. A választási bírósági hatáskört például 1929-től gyakorolta (1929. évi XXX. tc.).

A közigazgatási bíróság működésének felfüggesztése (első megszüntetése?) 1919-ben történt,¹⁴ helyreállítása pedig 1920-ban.¹⁵ Másodszor és igazán erről *a közigazgatási bíróság megszüntetéséről szóló 1949. évi II. törvény* rendelkezett. Miniszteri indokolása szerint:

„[A] népi demokrácia az állami jogok biztosítékát abban látja, hogy az államhatalmat maga a nép gyakorolja, hogy tehát maga a végrehajtó hatalom is olyan hatóságok kezében van, amelyek minden tekintetben a nép érdekeit tartják szem előtt. Ilyen felfogás mellett külön közigazgatási bíraskodásra nincs szükség. Áll ez annál is inkább, mert a magyar közigazgatási bíraskodást a maga jogszabályhoz kötöttségében a jogalkalmazás terén bizonyos merevség jellemezte, ami sok esetben nem felelt meg a nálunk végbement és ma is folyamatban lévő rohamos fejlődésnek, sőt a népi demokráciának bizonyos államcéllok megvalósítására irányuló törekvését nem egy esetben keresztezte¹⁶ is.”

Bizonyos közigazgatási (akkor „államigazgatási”-nak nevezett) hatósági határozatok ellen az *általános hatáskörű bírósághoz*, illetőleg az újonnan létesített pénzügyi *döntőbizottsághoz* lehetett fordulni. Megjegyezhető, hogy a közigazgatási bíróság megszüntetése akkor általános gyakorlat volt a kommunista blokk európai országaiban: 1945–49 között például Jugoszláviában, Lengyelországban, Bulgáriában, a Német Demokratikus Köztársaságban szűnt meg. A Szovjetunióban már korábban sem volt, mint ahogy például igazságügyi minisztérium sem; később viszont mindkettő létesült. Ebben az időben az államosítás nyomán az állampolgárok nagyon csekély része volt adózó, ezért a pénzügyi igazgatási bíraskodás lehetőségei is erősen csökkenetek. Az állami vállalatok államigazgatási (gazdasági és igazgatási) ügyei is rendszerint az új gazdasági döntőbizottság hatáskörébe tartoztak. Ennek ellenére 1957-től egyes államigazgatási határozatok bíróság előtt való megtámadásának ügytípusai 1989-ig folyamatosan bővültek, azaz hozzávetőlegesen 5-ről 34 ügyfajta-ra vonatkoztak.

¹⁴ A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság a bíróságok működését felfüggesztette, a bírákat és ügyészeket rendelkezési állományba helyezte; helyettük népi bíraskodást tervezett, az államhatalmi ágak megosztása helyett a tanács- (szovjet) államot egységes hatalom alapján. Feldicsérő, ideologizált vagy *fabulosus* bemutatása 1946-tól olvasható magyarul, például a több szempontból egymáshoz hasonlatos zsánerű Beér János, Bihari Ottó, Névai László, Kádár Miklós, Szabó Imre műveiben.

¹⁵ Az 1920. évi I. tc. szerint az 1918. november 16. – 1919. augusztus 7. között kiadott valamennyi jogszabály semmis. Ez az időszak egyrészt a „népköztársaság” (1918. november 18. – 1919. március 20.), másrészt a „tanácsköztársaság” (1919. március 21. – augusztus 2.) ténylegesen.

¹⁶ Újságok és politikusok reakciós bírákat és bírósági szabotázszt emlegettek. Az igazságügy-minisztert az 1948. évi XXII. tv. felhatalmazta bármely bíró áthelyezésére, vagy végelbánás alá vonására, az érintett beleegyezése nélkül is.

Az Alkotmány 1989. október 23-i módosítása tartalmazta azt, hogy a bíróság ellenőrzi a közigazgatási határozatok törvényességét (50. §), ennek részletes meghatározása további időben azonban elmaradt. Hiányát az Alkotmánybíróság érzekelte, és 1990. december 22-én kötelezte a kormányt, hogy 1991. január 31-ig terjessze az Országgyűlés elé a közigazgatási határozatok törvényességi ellenőrzéséről szóló javaslatát [32/1990. (XII. 22.) AB határozat]. A rövid határidő mutatja a feladat sürgősségét – miként van, aki így gondolja –, de azt is, hogy a megoldás már készen volt.¹⁷ A közigazgatási határozatok *bíróági felülvizsgálatának kiterjesztéséről* szóló 1991. évi XXVI. törvény rendezte, átmeneti szabályozásként a véglegesig – úgy, hogy nem létesített önálló közigazgatási bíróságot, majd több mint 20 év alatt 20-nál több módosítással, ami szervezeti-eljárási tárgykörben nem nevezhető szokásos változékonyságnak, még ideiglenesnek szánt szabályozásnál sem. A bírói eljárás szabályait a Polgári perrendtartás tartalmazta 1972-től, eleinte körülbelül 10 évenként megújítva (1972. évi 26. törvényerejű rendelet a polgári perrendtartás módosításáról; 1981. évi 25. törvényerejű rendelet az államigazgatási eljárás általános szabályairól szóló 1981. évi I. törvény hatálybalépéséről és egyes jogszabályok módosításáról; 1991. évi XXVI. törvény a közigazgatási határozatok bíróági felülvizsgálatának kiterjesztéséről).

A nem átmeneti – vagyis *quasi* végleges – rendezés ideje látszólag 2014–2018 között volt. Az Országgyűlés megalkotta az általános közigazgatási rendtartásról szóló 2016. évi CL. törvényt (Ákr.),¹⁸ a közigazgatási perrendtartásról szóló 2017. évi I. törvényt (Kp.), mindkettő hatályos még, továbbá a közigazgatási bíróságról szóló 2018. évi CXXX. törvényt (Kbtv.) valamint a közigazgatási bíróságokról szóló törvény hatálybalépéséről és egyes átmeneti szabályokról szóló 2018. évi CXXXI. törvényt.¹⁹

¹⁷ A Deák Ferenc Továbbképző Jogakadémia megalakulása alkalmából rendezett tudományos ülésen, 1992. december 1-jén Petrik Ferenc, a Legfelsőbb Bíróság Közigazgatási Kollégiumának elnöke erről a következőket mondta: „A kormány végül 1991 tavaszán előterjesztette azt a törvényjavaslatot, amely még 1988 őszén készült. Megmondom őszintén; a tervezet szerzőségét vállalom, de ha rajtam áll, 1991-ben már nem terjesztettem volna az Országgyűlés elé ezt a javaslatot. Az elkészítése óta eltelt három esztendő alatt ugyanis olyan változások következtek be és annyira kedvezővé váltak a jogállam kiépítésének társadalmi feltételei, hogy semmiképpen nem indokolható egy kényszerű kompromisszumokra alapozó törvény javaslat betervezése. Szeretném hangsúlyozni, hogy a törvény lényegi koncepciójával egyetértek, azonban a közigazgatási bíráskodás részleteinek kidolgozottsága [...]” Petrik Ferenc: A jogállamiság és a közigazgatási bíráskodás. In Kozma György (szerk.): *Ünnepi tanulmánykötet Petrik Ferenc 70. születésnapjára*. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, 2003. 39.

¹⁸ Az 1957. évi IV. tv. az 1981-es alapos átdolgozás után, lényegében 2005. november 1-jéig volt hatályban. Az új átfogó szabályozás – a 2004. évi CXL. tv. (Ket.) – jelentős átdolgozásai ellenére sem volt 12 évnél tovább hatályos; még címe is alaposan megváltozott. Régi kodifikációs babona szerint lehet törvényt módosítani *hatálybalépése előtt* is, ám az többnyire kevesebbet használ, mint gondolják.

¹⁹ E két törvényt az Országgyűlés a 2018. december 12-ei ülésnapján fogadta el. Az ellenzéki képviselők egyiket sem szavazták meg, hanem az ülés megtartását próbálták megakadályozni, miként azt a televíziós közvetítésből bárki láthatta. Az „obstrukció” oka nyilvánvalóan nem

A hozzávetőlegesen egy időben történő szabályozás kedvezett a törvényhozásnak, hogy egységes megoldás keletkezhessek, ezért szinte természetes, hogy szakmailag az inkább elismerésre méltó, semmint kifogásolható.²⁰ A törvény alapján önálló közigazgatási bíróság létesül – *Közigazgatási Felsőbíróság* és nyolc *közigazgatási törvényszék*. Igazgatásuk az Országos Közigazgatási Bírói Tanács feladata; az Országos Bírói Hivatal jogköre ezt nem érinti.²¹

2019. május 30-án a Kormány a *Kbtv.* hatálybalépésének *elhalasztásáról* nyújtott be törvényjavaslatot azért, „hogy az önálló közigazgatási bírósági szervezet felállítási folyamatának további előrehaladása ne hátráltassa a Magyarországot ért, megalapozatlan jogállamisági kritikákkal kapcsolatos viták megnyugtató lezárását”. Ez akár *ad calendas graecas* halasztás is lehet, figyelemmel a korábbi, szinte a rendszerváltástól folyamatos „jogállamisági” kritikákra, és e viták megnyugtató lezárására való törekvés eddig megismert módszereire és komolyságára.

Cognitiones

Cognitiones: elképzeléseket jelent, s ez rendszerint nem minősítés. Elképzelés lehet egy tervezett vagy akár megvalósított megoldás például a közigazgatási határozatok bírói vizsgálatáról, akár politikai, akár jogi szempontból. Lehet továbbá egy eszme tudományos értelemben, amely Hegel szerint a legmagasabb rendű fogalom, és persze lehet téveszme tudományos értelem nélkül, amelyen még a nagy Hegel sem segíthet; szinte bármi lehet, ezúttal nyilvánvalóan a közigazgatási bírósággal összefüggésben. Bármi következik itt, nem minősítés, hanem lazán kapcsolódó fejtegetések: *cognitiones*.

a közigazgatási bíróság volt, hanem a szóhasználatuk szerint „rabszolgatörvény” (munka törvénykönyve), egyben egy folyamat része. Az ellenzéki destruktív képviselősködés talán 2011-ben, az Alaptörvény tárgyalása idején kezdődött.

²⁰ Jelentéktelen részlet, hogy a Közigazgatási Felsőbíróság székhelye Esztergom, miként az Országos Közigazgatási Bírói Tanácsé is [2018. évi CXXX. tv. 2. § és 25. § (3) bek.]. A sportban úgy tartják: győztes csapaton ne változtass. Kiterjesztő értelmezéssel esetleg a vesztes csapatra is alkalmazható, bár úgy az egésznek nincs értelme. Ezúttal a „vesztes csapat” Esztergom, amely bírósági székhelyként (1989. évi XXXII. tv.) egyszer már nem vált be, és egyre kevesebb az esélye annak, hogy az Alkotmánybíróság valaha is odaköltözzön. Közigazgatási bíróság sohasem működött ott. Érdekes, hogy itt nem érvényesül „a győztes mindent visz” elve (ami egyáltalán nem magyar választási jogi elv), mert Esztergom megye közigazgatási törvényszéke Győrbe tervezett.

²¹ A Nemzeti Közszerződési Egyetemen 2019. április 1-jén konferencia tárgyalta a közigazgatási bíráskodást. Előadók: Trócsányi László, Balogh Zsolt, F. Rozsnyai Krisztina, Korhecz Tamás, Patyi András, Hajnal Péter, Sperta Kálmán. Előadásukat az *Acta Humana* 2019/1. száma közölte.

A) A *bírói hatáskör* alapvetően az *igazságszolgáltatás*, amelynek megfelelőségét, elfogadhatóságát, igazságosságát is lényegében a mindenkor hatályos (megfelelő, elfogadható) általánosan érvényes törvényekhez képest lehet bírói módszerekkel megállapítani. A közigazgatási hatósági jogalkalmazás nem igazságszolgáltatás, legfeljebb jogszolgáltatás, hasonlóan a bíróság *igazgatási* tevékenységéhez (például cégjegyzék, letét, telekkönyv, hajórajstrom stb., már ahol a bíróságnak ilyen feladata is van). A csak formálisan elfogadható, nem igazságos bírói ítéletekre is mondják mostanában nálunk közhelyszerűen, hogy nem igazságszolgáltatás az, csak „jogszolgáltatás”. (Hamvába holt ötlet ezt a szellemeskedést például latinul vagy angolul épp így mondani; nincs tükörfordítása, csak magyarázható, ugyanúgy, mint a „hamvába holt” is.)

Az igazságszolgáltatás eredetileg *büntetőjogi* és *magánjogi* ügyekkel foglalkozott, egyetlen állami szervezetként. Különbíróságok nem ügýtípusok alapján, hanem inkább az ügyfelek társadalmi helyzete szerint elkülönítve léteztek. A rendi társadalom különbíróságait a francia forradalom megszüntette, példát mutatva más országoknak szabadságból és egyenlőségből. A bírói szervezet *egységessége* a Szovjetunióban²² és a népi demokráciákban is elméleti követelmény volt, ami azért egyáltalán nem képezte akadályát annak, hogy Magyarországon 1945-ben, majd 1956-ban népbíróságot létesítsenek, és pont bizonyos büntetőügyek különbíróságként, 1945-ben külön ügyészséggel is.

A 19. századtól egy másik rendezőelv is érvényesült: a *szakosodás*, a *szakbíróság* (például munkaügyi, tőzsde-, kartell-, szabadalmi- közlekedési stb. bíróság) megjelenésével, amely az ügyek tárgya szerinti megkülönböztetés. A büntető- és polgári ügyek elkülönítése nem változtat az *egységes bíróság* felfogáson, a szakbíróság ellenben többnyire igen. A közigazgatási bíráskodás nyilvánvalóan változtathat, attól függően, hogy ezeket az ügyeket az *általános hatáskörű* bíróság tárgyalja, vagy erre a célra létesített *különbíróság*. A harmadik lehetőség, ha az *önálló* bíróság *közigazgatásba integrált*, mint Franciaországban az Államtanács igazgatási-bírói része, az alsóbb fokú területi szervezeti egységeivel együtt.²³

Magyarországon a 19. század végén különbíróságként jelent meg, szellemiségében közelebb állva a magánjogi ítélkezéshez, mint a büntetőjogihoz (legközelebb állva persze a pénzügyi igazgatásihoz), holott egy közigazgatási bírósági ügynek olykor legalább annyi büntetőjogi összefüggése, tulajdonsága is lehet, mint ahány polgári jogi. A közigazgatási ügyek bírói megítélésének szakosítása a bírói szervezet

²² A Szovjetunióban a sztálini korszak végén még működtek *osztobaja trojkák*, amelyek az osztályellenesség Szibériába deportálásáról döntöttek, egyáltalán nem nyilvános tárgyaláson, és nem bíróságként, bár e különleges hármastagjai bíró, ügyész és párttitkár voltak, az onnan visszatértek elmondása szerint. Magyarországon 1945 után a *Jogtudományi Közlöny* könyvtára, amely számos tanulmányt adott ki a szovjetjog köréből az Igazságügyminisztérium hozzájárulásával, erről nem közölt semmit.

²³ Jean Massot – Jean Marimbert: *Le Conseil D'Etat*. Paris, Documentation française, 1988.

egységességét mindenképp *relativizálja*, ha ugyan nem *megkettőzi*. Az 1896. évi XXVI. törvénycikk alapján létesült *egyfokú* szakbíróóság a Kúriával egyező szintű volt. Majdnem biztos, hogy már akkor igaza volt gróf Wlassics Gyulának²⁴ – a Magyar Kir. Közigazgatási Bíróság akkori elnökének –, amikor azt kifogásolta, hogy csak egyfokú. Megtoldható azzal, hogy az egyfokú bíróság a többfokú bírói hierarchia legmagasabb szintjére sorolva működőképes, de az lenne akár a legalsó szinten is, ám egyaránt hibás megoldás mindkettő, ha a bíróság többszintű hierarchikus szervezet. Ettől eltérően, például Svédországban a *förvaltingsdomstol* háromszintű: *Länsrätt*, *Kammarrätt* és *Regeringsrätt*, ez utóbbi a Legfelső Közigazgatási Bíróság, amely azonos rangú a Legfelső Bírósággal (*Högsta Domstolen*). Ez itt természetesen a legnagyobb mértékben indifferens volt akkor, ahogy a mai napig is az. Itthon állítólag a német modellt követte a szabályozás, de úgy, hogy arra nemigen hasonlított,²⁵ magyar specialitásként, esetleg osztrákosan egyfokúan.

B) Ettől függetlenül, esetleg ennek ellenére, az önálló magyar közigazgatási bíróság *hatásköre* fennállása alatt folyamatosan bővült, ám az mindvégig – azaz 1949-ig – nem általánosan, hanem *taxative* volt megállapított. A hatáskör gyakorolhatósága *anyagi jogi kérdés is*; például amire nincs jogszabály, nincs hatáskör sem. Tényleges működését a korabeli szakmai körök megfelelőnek vagy jónak tartották, az egykori sajtó sem közölt felháborító eseteket. A szakmai körökhöz sorolható vélemények részben közigazgatási bírókéi; magunkról jót, vagy semmit, egy talán neolatin gondolat szerint. 1945-ben a bíróság elnöke még újabb hatáskörre gondolt, *alkotmánybíróági* jellegűre.²⁶ Pedig erre a legkevésbé számíthatott, amit jelzett az 1945. évi VIII. törvény is, amely szerint *Választási Bíróság*²⁷ jár el választási ügyekben, s nem a közigazgatási bíróság,

²⁴ Wlassics Gyula: Reformjavaslat a közigazgatási bíráskodásról. *Jogállam*, 11. (1912), 1–2. 35. Helytelenítette később például Tomcsányi is, hogy a törvényjavaslatból a képviselőházi tárgyaláson törölték az alsóbb fokú fórumot. Tomcsányi Mór: *A magyar közigazgatási jog alapintézményei*. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1926. 196. Mindazonáltal ez 1949-ig nem változott.

²⁵ Stipta István: A német közigazgatási bíráskodás kialakulása és hatása a magyar közigazgatási jogvédelemre. In Szabadfalvi József (szerk.): *Facultas nata. Ünnepi tanulmányok a miskolci jogászképzés 25. évfordulójára*. Miskolc, Bíbor, 2006. 354, 362.

²⁶ Csorba János: *A Közigazgatási Bíróság mint alkotmányvédő bíróság. A Közigazgatási Bíróság elnökének elnöki székfoglalója*. Budapest, Officina, 1945. Előzményei pl. Ruhmann Emil: A közigazgatási bíráskodás. In Mártonffy Károly (szerk.): *Fejezetek a közjog és a közigazgatási jog köréből. Némethy Károly születésének 70. évfordulója alkalmából*. Budapest, Pallas, 1932. 128.

²⁷ A Választási Bíróság elnöke a Népbíráóságok Országos Tanácsa által küldött bíró; tagjai a választásban részt vevő pártok küldöttei, valamint az igazságügy-miniszter által kijelölt egy-egy bíró a Kúriáról és a Közigazgatási Bíróságról. Tény, hogy 1925 előtt a választási bíráskodás a Kúria, illetve a képviselőház hatásköre volt. A Kúria elnevezése 1949-től Legfelsőbb Bíróság (88000/1949. I. M. rend.).

amely 1925-től bírálta el ezeket a panaszokat. Hamarosan megváltozik minden magyarázat, 1949-re a bíróságnak vége (*кончено, загажено, растерзано*, ha van még, aki tényleg érti ezt a nyelvet, amely kötelező érettségi vizsga volt Imre Miklósnak). Megszüntetésé után közel 30 évig erről a bíróságról még jogtörténészek sem sokat, jót meg nagyon keveset írtak. Kivételnek tekinthető Martonyi János (1910–1981) professzor könyve,²⁸ amely alapján 1966-ban elnyerte a jogtudomány doktora fokozatot („jóakarói” miatt korántsem minden akadály nélkül, miként ez természetes lett volna). A témáról később két alapos áttekintés készült, mindkettő tudományos fokozat (kandidátus, illetve PhD) megszerzését alapozta meg.²⁹

C) Az 1989–90-es rendszerváltás új bírói intézménye az *Alkotmánybíróság* (1989. évi XXXII. tv.) volt, talán a legszélesebb hatáskörrel és eleinte a legaktívabb az egész világon.³⁰ Első nyolc évében elnökének – saját bevallása szerint is – láthatatlan alkotmánya segítségével inkább *alkotmányozó bíróság* lett volna, sajátos német technikával³¹ ültetve át mindenféle külföldi jogi elképzeléseket a magyar jogba. „Taláros testület”-ként létesült; előtte a tárgyalás előtt magyar bírák soha nem szoktak átöltözni. Ez után hirtelen mindenki taláros lett, aki tárgyal (bírák, ügyészek és ügyvédek), protestáns lelkészi öltözkészhez hasonló „talárt” öltve, nyilvánvalóan legalább ezzel emelve tekintélyüket és tiszteletreméltóságukat, vélhetően kifejezve azt is, hogy végre teljesült a magyar bírák ezeréves álma. (Kimaradtak belőle a cég-bírók, és egyelőre sajnos nincs fehér paróka sem.) Az Alkotmánybíróság hatásköre azóta szelídült, realisabbá vált. A 2011. évi CLXI. törvény alapján a törvénysértő

²⁸ Martonyi János: *Államigazgatási határozatok bírói felülvizsgálata*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1960.

²⁹ Ifj. Trócsányi László: *Milyen közigazgatási bíráskodást?* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1992; Patyi András: *Közigazgatási bíráskodásunk modelljei*. Budapest, Logod, 2002.

³⁰ Georg Brunner: Development of a constitutional judiciary in Eastern Europe. *Review of Central and East European Law*, 18. (1992), 6. 535–553. Hasonlóan ítéli meg Kilényi Géza az 57/1991. (XI. 8.) AB határozathoz írt különvéleményében. Brunner professzor kitűnően beszél magyarul, egyébként Kilényi Géza évfolyamtársa volt a budapesti egyetemen. Egy harmadik professzor, aki nem volt évfolyamtársuk, ezzel megegyezően foglalt állást: Varga Csaba: Jogmegújítás alkotmánybíráskodás útján? In Hajas Barnabás – Schanda Balázs (szerk.): *Formatori iuris publici. Ünnepi kötet Kilényi Géza professzor hetvenedik születésnapjára*. Budapest, Szent István Társulat, 2006. 525–546.

³¹ A nagy formula abból állt, hogy Magyarország demokratikus *jogállam*. Jogállamban pedig ez és ez, ami elvárható. Ugyanezt a leegyszerűsített dogmatikai igazolástechnikát használta a Német Szövetségi Alkotmánybíróság, rendszerint csak a jogállam elvére hivatkozva, vagy a német alkotmány 20. § (3) bekezdésének általános jogállami követelményére utalva. Csaknem ilyen jó az a mai napig használatos technika, amely a „normavilágosság” fényében értelmez szinte bármit. Az eddigi gyakorlat igen változatos; már csak az hiányzik belőle, hogy nem világos az, hogy miért így szól a jogszabály, ezért világos, hogy nem alkotmányos.

önkormányzati rendeletek kontrollja a Kúriához került, kettőssé téve a jogszabályalkotás bírói ellenőrzését. Pillanatnyilag a Kp. 4. §-a alapján az önkormányzati rendeletek törvényességét a közigazgatási (és munkaügyi) bíróság vizsgálhatja; az alkotmányossági kontroll más kérdés.

D) Közismert, hogy Magyarországon semmilyen bíróságnak soha nem volt olyan hatásköre, mint az 1989-ben létesített Alkotmánybíróságnak a kezdetektől napjainkig bármikor.³² Az 1949-ben megszüntetett közigazgatási bíróság „alkotmányvédő feladatai” (akkor így nevezték) sem voltak azonosak a mostanival, amely pillanatnyilag a Kúriára, illetve a közigazgatási bíróságra tartozik. Eleve nem is lehettek, már azért sem, mert *bármelyik* általános hatáskörű, azaz rendes bíróság *mellőzhette* konkrét ügyben egy *rendelet* vagy *szabályrendelet* alkalmazását, ha azt törvényellenesnek minősítette, bár azt nem semmisíthette meg (1869. évi IV. tc. 19. §). 1949-ig az alkotmányvédelem tanúságai, tapasztalatai a jelenkor számára *a nulla felé közelítenek*. Ennek megfelelően a rendszerváltáskor a közigazgatási bíróság hajdani működéséből használható előzmények, hagyományok *nem álltak rendelkezésre*. Az eltelt közel 30 évben tapasztalatok igazán összegyűlhetnek, amelyek persze bármikor figyelmen kívül hagyhatók azzal, hogy vannak külföldi, jobb példák. Ha ezek alapján az lenne a megoldás, hogy Lear király módjára háromfelé kell osztani a normakontroll hatáskörét, ez érthető úgy is, hogy a *törvényhozást* az alkotmánybíróság, a *kormányzást* a kúria, a *közigazgatást* a közigazgatási felsőbíróság ellenőrzi, míg a *bíráskodást* mindhárom, értelemszerű (!) megosztásban. Ez *bíró-állam*, *Richtersstaat* lenne, amelyben nem annyira a bíróság egységes, hanem az állam bíróilag egységesített.

E) *Bírói módszerekkel* rendszerint nem lehet törvényeket alkotni és adminisztrálni, és egyáltalán nem lehet kormányozni. Bíróság dönthet ilyen ügyekben is; arról, hogy azok elintézése jogszerű-e, jogos-e, vagy sem, főleg, ha a *ténykérdések* és *jogkérdések* félreérthetetlenül elkülöníthetők egymástól. Ha a bíró a ténykérdést nem képes megérteni, értelmezni, szakértőt rendel ki, majd annak *véleménye*

³² Az Alkotmánybíróság szinte elbűvölte az igazságügyi minisztereket, nem győzték követni útmutatásait. Volt, aki jogalkotástan-tankönyvében mértékként dolgozta fel az AB-határozatokat, olykor azokat is, amelyek a hatályos jog nem kellő ismeretére vagy annak ismeretlen okból való mellőzésére látszanak utalni. Ettől függetlenül „az AB határozatok a jogtudomány számára csak az elemzés tárgyaként jöhetnek szóba, és sohasem annak mércéjeként” – írja: Szilágyi Péter: Az alkotmánybíráskodás jogalkotásra gyakorolt hatásának vázlata és vizsgálatának jog- és állambölcseleti előkérdései. In Fejes Zsuzsanna – Török Bernát (szerk.): *Suum cuique. Ünnepi tanulmányok Paczolay Péter 60. születésnapja tiszteletére*. Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2016. 184.

alapján értelmezi a jogkérdést is. Nincs annál demokratikusabb, ha szakkérdésről laikus dönt, bár ez – másféle nézőpontból – inkompetenciának, vagyis kontárkodásnak látszik.

A probléma kezelése legalább kétféle feltételt érint: a megítélhető *ügy* és az ügyet megítélő *bíró* tulajdonságait. Elméletileg korrekt, ha a közigazgatási bíróság bármely közigazgatási ügytípusban eljárhat. Gyakorlatilag pedig léteznek olyan ügytípusok, amelyekben nem lehet meggyőző bírói ítéletet hozni. A bírókat illetően nyilvánvaló, hogy szakbíráskodás vagy szakbíróság szakbírákkal lehetséges. Az 1897-től 1949-ig érvényesült követelményen a jelenlegi szabályozás enyhít, akkor ugyanis a bírák fele eleve bíró, fele pedig közigazgatási gyakorlattal rendelkező szakember, bírónak kinevezve. Ilyen szabály jelenleg nincs; a „szakbíró” elnevezés indokolatlan lenne, legfeljebb közigazgatási ügyek tárgyalásában jártas bíró lehet, ami nagyon általános fogalom, de valamivel jobb, mint az „amatőr”. Olyan gyakorlat viszont a rendszerváltás óta érvényesült (legtöbbet vidéken), hogy a közigazgatási ügyet tárgyaló tanácsok létszámhiányát részben polgári ügyeket tárgyaló bírákkal oldották meg. Ez természetesen nem „tragédia”, legfeljebb a fővárosból nézve figyelemre méltó. A polgári jogi bíró hajlamos az állampolgár egyéni jogait védeni; esetleg a hatósággal szemben is védeni a „gyengébbet”. 100 évvel ezelőtt lehet, hogy inkább a hatóság volt erős, ma lehet gyengébb is, ha ügyfele például multinacionális cég. Ettől függetlenül, akár száz évvel korábban, a közigazgatási bíráskodás *célja* általánosan ugyanaz, mint ma: a közigazgatás objektív jogrendjének és az egyének alanyi közjogainak biztosítása, az állami és egyéni lét szabadsága összhangjának a megteremtése.³³ Vagy egyszerűbben: a bíró annak ad igazat, aki a rá vonatkozó közigazgatási jogszabályt megtartotta. Ez akár közigazgatási bíráskodással, akár önálló közigazgatási bírósággal elérhető.

³³ Boér Elek: *Közigazgatási bíráskodás*. Budapest, Grill, 1907. 89.

Felhasznált irodalom

- Boér Elek: *Közigazgatási bíráskodás*. Budapest, Grill, 1907.
- Brunner, Georg: Development of a constitutional judiciary in Eastern Europe. *Review of Central and East European Law*, 18. (1992), 6. 535–553.
- Concha Győző: *Politika I. Alkotmánytan*. (Koi Gyula bevezető tanulmányával.) Budapest, Dialóg Campus, [1895] 2019.
- Csorba János: *A Közigazgatási Bíróság mint alkotmányvédő bíróság. A Közigazgatási Bíróság elnökének elnöki székfoglalója*. Budapest, Officina, 1945.
- Eötvös József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra*. Bécs–Pest, Révai, 1851–1854. I–II.
- Hamilton, Alexander – James Madison – John Jay: *A föderalista*. Budapest, Európa, 1998.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich: *A jogfilozófia alapvonalai*. Budapest, Akadémiai, 1983.
- Massot, Jean – Jean Marimbert: *Le Conseil D'Etat*. Paris, Documentation française, 1988.
- Martonyi János: *Allamigazgatási határozatok bírói felülvizsgálata*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1960.
- Máthé Gábor: *A magyar burzsoá igazságszolgáltatási szervezet kialakulása 1867–1875*. Budapest, Akadémiai, 1982.
- Montesquieu: *De l'Esprit des lois*. Genève, Barrillot et Fils, 1748. I–II.
- Paty András: *Közigazgatási bíráskodásunk modelljei*. Budapest, Logod, 2002.
- Petrik Ferenc: A jogállamiság és a közigazgatási bíráskodás. In Kozma György (szerk.): *Ünnepi tanulmánykötet Petrik Ferenc 70. születésnapjára*. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, 2003. 37–47.
- Rácz Lajos: Bíróságok a polgári államokban. In Rácz Lajos (szerk.): *Kormányzás és kodifikáció. Tanulmányok az Újkori Európa jogfejlődéséről*. Budapest, Új Ember, 2006. 313–376.
- Rousseau, Jean-Jacques: *Du contrat social ou, pricipes du droit politique*. Amsterdam, Marc-Michel Rey, 1762.
- Rousseau, Jean-Jacques: *Lettres écrites de la montagne*. Lausanne, l'Age d'Homme, [1763–1764] 2018.
- Ruhmann Emil: A közigazgatási bíráskodás. In Mártonffy Károly (szerk.): *Fejezetek a közjog és a közigazgatási jog köréből. Némethy Károly születésének 70. évfordulója alkalmából*. Budapest, Pallas, 1932. 128.
- Stipta István: *A magyar bírósági rendszer története*. Debrecen, Multiplex Media – Debrecen University Press, 1997.
- Stipta István: A német közigazgatási bíráskodás kialakulása és hatása a magyar közigazgatási jogvédelemre. In Szabadfalvi József (szerk.): *Facultas nata. Ünnepi tanulmányok a miskolci jogszékezés 25. évfordulója*. Miskolc, Bíbor, 2006. 347–364.
- Szabó Imre: *A burzsoá állam- és jogbölcsélet Magyarországon*. Budapest, Akadémiai, 1955.
- Szilágyi Péter: Az alkotmánybíráskodás jogalkotásra gyakorolt hatásának vázlata és vizsgálatának jog- és állambölcséleti előkérdései. In Fejes Zsuzsanna – Török Bernát (szerk.): *Suum cuique. Ünnepi tanulmányok Paczolay Péter 60. születésnapja tiszteletére*. Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2016. 160–184.
- Takács Péter: *Államtan. Fejezetek az állam általános elmélete köréből*. Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem Közigazgatástudományi Kar, 2010.
- Tomcsányi Mór: *A magyar közigazgatási jog alapintézményei*. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1926.

- Trócsányi László, ifj.: *Milyen közigazgatási bíraskodást?* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1992.
- Varga Csaba: Jogmegújítás alkotmánybíráskodás útján? In Hajas Barnabás – Schanda Balázs (szerk.): *Formatori iuris publici. Ünnepi kötet Kilényi Géza professzor hetvenedik születésnapjára.* Budapest, Szent István Társulat, 2006. 525–546.
- Wlassics Gyula: Reformjavaslat a közigazgatási bíraskodásról. *Jogállam*, 11. (1912), 1–2. 32–43.
- Wolff, Hans J.: *Verwaltungsrecht*. 2. kiadás. München–Berlin, Beck, 1958. I.